

Maatõugu lammaste pidamisest 19. sajandi viimasel veerandil ja 20. sajandi alguses

Jutustus pärineb Kreeta Kõõrilt Urvaste kihelkonnast (ERM: EA 117:161-195)

Vanasti polnud nii nagu nüüd, et igas talus polnudki lammast või oli ainult üks. Praegu on poed rõivaid täis, inimestel on raha käes, vajadusel minnakse linna ja tuuakse. Kes hakkab enam seda vaeva nägema, et looma pidada, teda sööta ja ta eest hoolitseda, et saada seda kraami, millest rõivaid tehakse, ja siis veel valmistamisega vaeva näha.

Jutustaja nooruses 19. sajandi teisel poolel ei ostetud poest mingeid rõivaid, vaid kõik vajaminev tehti ise. Igal talul oli palju lambaid, kellest kuus kuni kümme tükki jäeti ületalve. Igal lambal olid pojad; ühe poja tõi lammas harva, tavaliselt sündis neid ikka kaks-kolm. Kui lambad kevadel välja lasti, oli terve nurm neid täis. Jutustajal on olnud selliseidki lambaid, kes sünnitasid samal aastal kahed pojad. Üks lammas tõi ühe aasta jooksul ilmale koguni kuus poega.

Lammaste vill oli aga vanemal ajal halvem kui Eesti ajal. Vanasti, kui veel kitsi peeti, olevat sokud lambad ära *tsurkinud* ja lambavill olnud siis kui kitsekarv. Maatõugu lamba vill oli jämeda ja laia kiuga. Hiljem toodi mõisast taludesse saksamaa lambad, kuid vajasisid paremat hooldust ning nende karjamaa pidi olema väga hea ja kuiv. Vana soise karjamaa heina süües jäänud saksamaa lammastel maks haigeks. Talvel vajasisid nad jahu, kaeru ning palju juua. Samuti pidi nende hein olema peenike ja ilus ning õlgi polevat saksamaa lambad suhugi võtnud. Maatõugu lammastele tehti suvel ja talvel linaseemneaganatest toitu (*süüma*), millesse pandi peoga jahu või kartulikoori või mida parasjagu oli. Maatõugu lambaid oli palju kergem pidada.

Kreeta pügas lambaid neli korda aastas. Esimene kord oli märtsis; siis jõudis lammastele väljalaskmise ajaks küllalt uut villa selga kasvada, et neil metsas külm ei olnud. Teine *pügu* toimus juuni alguses, siis oli soe aeg ja lambad pesti enne pügamist ära. Kolmas *pügu* oli pärtlipäeva ja neljas mardipäeva paiku. Ka pärtlipäeva ajal pesti veel lambaid. Mardipäevane ja paastupügu tuli aga teha pesemata ja siis pesti villu,

sest pesemata villast lõnga teha ei saa. Villad pesti vihma- või lumeveega puhtaks, pandi süs sarja ja sarjaga kas reheahju peale või välja *tuulõ ja päävä kätte* kuivama.

Mõnel pool pesti lambaid ka talvel. Süs lasti neil enne pügamist nädal aega kuivada. Eelistati süski lamba, mitte pügatud villade pesemist, sest lamba seljas pestud vill on *lauhke*, lõigatult pestud vill aga *vanunud*. Lambaid pesti *kuu vahepääväl* (kui kahanev kuu pole enam nähtav ja noorkuu pole veel ilmunud), süs on kõige pehmem vesi. Kui kuu vahepäev trehvas reedese päeva peale, *siss es mindä', siss mõssti lamba' iks neläbä vai riidi. lispä ja kolmabä ka_s mõssta', tõsõbä, neläbä ja puulbä olliva lambamõsskmise päävä'*. Kõige parem oli, kui kuu vahepäev oli neljapäev. Pesti võimaluse korral jões, ojas või tiigis; kui sellist läheduses polnud, süs pandi kaevuvesi suurde tünni seisma, et soojemaks läheks. Kaevuvesi polnud süski nii hea, sest ei pesnud nii puhtaks kui oja- ja järvevesi ja villad jäid kollasemaks. Seljavillad läksid hästi puhtaks, kõhualuste ja jalgade villaga tuli rohkem vaeva näha. Pesta tuli *hainatsõ kotussõ pääl*, sest kui pestud lammas end kuskile pikali viskas, oli märg vill kohe muda täis. Lambaid pesti lõunavaheajal, seejärel lasti nad metsa ning õhtuks olid nad päris hästi ära kuivanud. Lambad pelgasid inimesi, neid tuli soola ja leivaga meelitada, sest muidu jooksid eemale. Pesemise ajaks tegid mehed metsa aia, kuhu pesemata lambad aeti. Pestud lambad jäid välja aia taha.

Kui naised lambaid pesid, oli igatühel ka üks vee pealeviskaja. Vahel tulid vanad mehed lambaid sulust kätte andma. Kõigepealt pesti lamba kõhualune. Ühe käega hoiti lammast *rindualt* kinni, teise käega seebitati. Vee pealeviskaja tõi eemalt puhast vett. Kui kõhualune puhtaks sai, pesti puusapealsed ja jalad. Kõige lõpuks pesti selg, kael ja pea ja ka nägu. Pea ja näo pesemist lambad ei armastanud, kippusid sel ajal siplerna ja süs läks neile vesi kergesti kõrva. Puhtaks pestud lammas uhuti üle ja lasti süs minema, visates talle veel vett *perrsepääle* ja öeldes: *Pund villu, paar' poigõ!* Kui lambad olid pestud, pesid lambapesijad veel oma lambapesemise riided ka ära. Vaid nägu (suud) ei tohtinud pesta, sest kui mõni naine oleks kohe lambapesemise järel seda teinud, oleks talle habe kasvanud. Enne lambapesemist tehti tugevamat toitu, sest töö oli raske ja tegija pidi kõvasti süüa saama.

Kui ilm püsis kuiv, hakati järgmisel päeval pügama; lammas oli selleks ajaks päeva ja öö kuivanud. Pügati lamba- ehk pügiraudadega, mille peremees hommikupoolikul,

kui kari veel metsas oli, teravaks ihus. Lambaid pügati *pehme aoga*, noore kuu teisel või kolmandal päeval. (Teise teate järgi loeti pehmeks ajaks 3 päeva enne täiskuud (EA 13, Haanja vald)), sest siis kasvas vill jälle ruttu pikaks. Pügamise ajaks seoti lammaste jalad pehmete villaste köitega kinni. Selleks võeti mõni vana vöö või vana villase kanga *viir* või mistahes villane asi. Siis tehti valmis pügamise ase: vana õlekubu köidik võeti lahti ja kubu pandi pikuti lamba jaoks maha. Teine kubu pandi maha pügaja jaoks. Lambanütja istekoht pidi maast kõrgem olema, et jalad ära ei väsiks ega sureks. Lambaasemele mõni riie või vana tekk. Pügamise ase tehti sinna, kus ruumi leidus, näiteks rehe alla või kõlgusesse. Lammast nüideti lõunavaheajal; selle toiminguga ajaks anti loomale leivatükk ka nina ette. Lammas pandi asemele pikali, seoti ta jalad kinni ja pügaja istus kaksiratsa looma pea juurde. Nütmist alustati peast. Kui pea ja kael said püगतud, oli hüllem mõõdas, sest lambad kippusid pea ja kaela nütmise ajal rabelema. Teise kirjelduse järgi oli lammas pügamise ajal pügaja jalgade peal, peaga tema poole. Pügamisel hoiti lamba vill tervena ühes tükis, sest nn *villakusse* põetud vill püsis kauem lahe *lauhke*. Kui noor tüdruk esimest lammast pügamast tuli, kasteti ta märjaks ja perenaine andis talle muna.

Ühest lambast sai kolmesugust villa, mida nimetati kõhualusteks, reie- ehk puusapealseteks ning selja- ehk turjavilladeks. Puusapealne vill oli kõige kõvem, karusem ja kehvem; samuti oli halvema kvaliteediga kõhualune vill. Kõhu- ja reievilla tarvitati töösockkide ja -sukkade kudumiseks. Kõhupealne vill oli parem ja seda kasutati koe- ja kindalõngade tegemiseks. Parim vill kasvas kaela ja turja peal; sellest valmistati lõimelõngu. Kreeta Kõõr tegi koelõngu ka voonavillast, mida samuti parimaks villaks ei peetud. Pügades oli tal eri sorti villa jaoks kokku kolm korvi – ühed *lätsivä kängitsess*, teine oli koelõngade korv ja kolmas lõimelõngade korv. Koelõngadest tehti ka paremaid kindaid. Eri headuses villu ei võinud pesemise ajal segamini ajada. Kõhualused villad pesti eraldi ja pandi ka eraldi kuivama, samuti *voonavilla* ja *turjavilla*. Jutustaja ei pesnud kunagi kõiki villu korraga. Kõigepealt pesi ta kõhualused villad. Kui vill oli ära kuivanud, pandi see kotti, seoti kotisuu kinni ja riputati koti *kõudüst* pidi aita seina peale vaia otsa. Siis pesti järgmine, koelõngade jagu, kuhu võeti juba kehvemad villad. Jutustaja pani sinna voonavillad ja vana lamba villad. Tal oli iga jagu ise kotis ja ise paigas ka. 20. sajandi alguses nüideti lambaid pigem kolm korda aastas – kevadel toomingate õitsemisajal, suvel maarjapäeva ja sügisel kadripäeva paiku (või ka enne jõule). Suvine vill oli pikem ja pehmem ja

muuhulgas saadi sellest pehmet ja siledat nn *kadriniiti*. Hiljem eelistati nüta kaks korda aastas, kevadel ja sügisel, sest nü oli villa kvaliteet kõige parem. Sõltuvalt omadustest liigitati villu ka karmideks, pehmeteks ja säbrikvilladeks. Lambaid pügati noorel kuul, et kindlustada head villakasvu ja vältida kurja silma. Lambavilla kvaliteet sõltus loomade toitmisest. Kreeta Kööri väitel *vana' inemise' ütlivä': Lehm nüss suust, kana munõs nokist.*” Ma panõ indä puult sinna manu: “Villa kasussõ' kaarast.” Kui lambale palju kaera anda, kasvab talle paks vill. Jutustaja sai ühelt lambalt isegi kaks ja pool naela villa; kõige vähem on saanud ühe naela (Eestis oli kasutusel nn vene nael, umbes 0,4 kg). Kõige parema villa sai pärtlipäeva ajal. Süis käis kari metsas, lambad said *tõukõrrõ pääle* ning sõid seal viljapäid ja head vägevat nurmeheina. Pärtlipäeva villadest tehti meesterõivaid ja pealistrõivaid. Ka *märdipügu* võis olla peaaegu sama hea, kui oli olnud *pikaline sükus* ja püsiv lumikate tekkis hilja. Kevaditi andsid lambad halvasti villa, sest neid hoiti laudas ja samuti olid neil pojad imetada. *Anna neile tahvel süüa mis annad, see pole ikka see, mis ta ise metsast leiab.*

Lambad lasti kevadel välja vastavalt sellele, kuidas sööta leidus. Kui sööta oli, süis enne jüripäeva neid välja ei lastud. Kui sööta nappis, süis lasti lambad välja nüpea, kui rohi tärkas. Jutustaja eluajal huntidega enam muret polnud, kuid varem, kui metsad olid suured, oli ka hunte palju olnud. Pärast jüripäeva ei saanud hundid enam karja murda, kuid enne jüripäeva kippunud küll karja. Jüri panevat soele päitsed pähe ja Mihkel võtvat jälle ära. Pärast mihklipäeva olid hundid jälle vihased ja tükkisid taas karja. Kui ohakate ja heina kitkumise järel pesti käsi lambarasvase veega, süis muutusid need puhasteks ja pehmeteks ega lõhnenud.

Arhiivis käis Lilian Freiberg